

„KUL
TÚRA
SLOVA

3

2006

KUL TÚRA SLOVA

Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru
Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady
Ministerstva kultúry SR

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Mária Šimková, Iveta Vančová, Marta Zamborová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

- KAČALA, J.: Osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia (6). Jozef Ružička – Gejza Horák – Jozef Mistrik 129
MASÁR, I.: O interview, spevnosti (angličtiny) a nespevnosti (slovenčiny)..... 138
KRŠKO, J.: Slovenské priezviská *Kapec, Okapec, Sára, Podrážka* 141
BARTKO, L.: Znova o názvoch miesta s príponou *-sko* (*Bratislavsko, Prešovsko*) 144

DISKUSIE

- GARABÍK, R.: *a Centauri* v Pravidlách slovenského pravopisu 149
HORŇANSKÝ, I.: O jednom type geografických názvov (typ *Čáslav*) 152

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- MAJTÁN, M.: O slovenských priezviskách 156

ROZLIČNOSTI

- O používaní pomenovaní hodností v ozbrojených zložkách. J. Hladký 161
Tlieskanie postojacky či *standing ovation(s)*? Ľ. Rendár 162

SPRÁVY A POSUDKY

- Na šesťdesiatku Slavomíra Ondrejoviča. K. Buzássyová..... 164
Anna Rýzková jubiluje. J. Hladký 172
Tretí ročník samostatného filologického zborníka Trnavskej univerzity. M. Beláková 174
Dobový román a výber lexikálnych prostriedkov. A. Oravcová..... 178

populárnej piesne, vyháňa sa aj jazyk, v ktorom komunikuje celá spoločnosť, nie iba jej časť, jej vyvolení. Súčasná masová kultúra často je necitlivá k domácim tradíciám a správa sa k nim likvidačne. V oblasti populárnej piesne v súčasnosti citeľne chýba potreba rozmýšľať, cítiť a tvoriť po slovensky. Supluje ju epigónstvo, nekritické prijímanie cudzích modelov extravagantného správania vo všetkých ukazovateľoch človečenského bytia vrátane jazykového správania a voľby nástroja komunikácie. Degraduje sa tým rodná reč na komunikačný nástroj nižšej kvality neschopný plniť všetky funkcie a nároky jej používateľov a súčasne sa negatívne ovplyvňuje vzťah percipientov speváckych výkonov k materinskej reči.

Mnohí speváci a speváčky populárnych piesní by sa mali zamyslieť nad otázkou, komu vlastne spievajú, keď pred potenciálnych obdivovateľov svojho spevu stavajú rečovú bariéru. A mali by si položiť aj klasickú otázku *Cui prodest?* Komu prospieva a nahráva jazykové správanie, v ktorom dominuje preferencia cudzieho jazyka pred vlastným jazykom, glorifikácia cudzieho a podceňovanie vlastného.

Slovenské priezviská Kapec, Okapec, Sára, Podrážka

JAROMÍR KRŠKO

História priezviska je mladšia ako história krstného mena. Úradná dvojmenná sústava bola výsledkom reformačných snáh cisára Jozefa II. na konci 18. storočia (viac o histórii pozri Majtán, 2005, s. 158 – 160).

Aj dnes sa ľudia zaujímajú nielen o pôvod a históriu svojho rodu, ale aj o pôvod a význam svojho mena. Do tejto mozaiky mien by sme chceli prispieť analýzou priezvisk *Kapec, Okapec, Sára, Podrážka* atď.

Naznačená línia priezvisk nesúvisí s krstnými menami alebo etnickou príslušnosťou, ale s metaforickým vyjadrením vlastností pôvodného (prvotného) nositeľa priezviska, prípadne môže (takisto metaforicky) vyjadrovať zamestnanie. Doklady na takéto využívanie priezviska máme v literatúre i ústnej ľudovej slovesnosti – Chalupkov čižmár *Tesnošil*, rozprávková postava – krajčír *Nitka*, obuvník *Dratvička*, kuchárík *Buchtička* a pod.

Priezvisko *Kapec* motivačne súvisí s apelatívom *kapec* s významom „tep-lá obuv z hrubého súkna“ (Slovník slovenských nárečí; ďalej SSN, s. 746) a označovalo človeka malého, nízkeho vzrastu, podobne ako pri pomenovaní *Krpec* (pozri Felixová, 2005, s. 138). Kapce a krpce boli nižšie (napríklad v porovnaní s čižmami), preto nepriamo označovali aj malého človeka. Podľa údajov Ministerstva vnútra SR – Registra obyvateľov SR v súčasnosti je na Slovensku evidovaných 149 nositeľov priezviska *Kapec*, ženskú podobu priezviska *Kapcová* má 138 obyvateľiek a formu s tzv. vkladným *e* – teda *Kapecová*, má 32 žien. Podoba priezvisk *Kapcár*, *Kapciar*, ktoré sa takisto nachádzajú v zozname, by mala motiváciu najmä podľa zamestnania.

Keďže kapce boli vyrobené zo súkna, nosením sa často prederavili, najmä v oblasti prstov. Aby sa aj takto poškodená obuv mohla naďalej nosiť, takéto kapce sa *kápkovali*. V SSN (s. 747) sa sloveso *kápkovať* vysvetľuje ako „k starším sáram na čižmách prišívaj novú koženú časť“. Apelatívum *káпка* malo viacero významov: 1. druh ženského čepca; 2. vrchná časť mužského klobúka; 3. kožená vrchná časť obuvi; 4. hrubší klinec v osi na voze, aby zaosok nevypadol. Prvé tri významy substantíva *káпка* bezpochyby súvisia, pretože označujú časť odevu (obuvi), ktorá sa nasúvala zvrchu (významovo s tým súvisí aj slovo *kapučňa*). *Kápkovanie* sa netýkalo len opravy vynosených a poškodených čižiem, ale obuvi vo všeobecnosti. Na prednú časť obuvi sa prišil kus kože, ktorá mala slúžiť ako záplata na prederavené miesto (na kapci). *Káпка* však slúžila aj ako ochrana pred snehom (ako sme spomínali, kapce boli zo súkna, ktoré sa často premočilo) alebo na spevnenie ohybného súkna – preto sa mohla prišívaj nielen na prstovú časť kapca, ale aj na zadnú (päťovú) časť. Takto upravené kapce boli *kápkované* alebo aj *okápkované*. Od slovesa *okápkovať* sa utvorilo apelatívum *okápok* (niekde aj *okapok*), ktoré označovalo kúsok kože určenej na okápkovanie kapcov. *Okapok*, ktorý sa používal na kapce, mohol sa (najmä v oblastiach s jerovou striednicou *e* – teda najmä na západnom Slovensku – *okapek*) výslovnostne prispôbiť na tvar *okapec*. Z tohto apelátiva sa proprializáciou vytvorila prezývka *Okapec*, ktorá sa postupným včleňovaním do dvojmennej sústavy ustálila ako priezvisko. Nositeľov priezviska *Okapec* je na Slovensku len 7, obyvateľiek s priezviskom *Okapcová* je 10. Zaujímavosťou je, že priezviská *Kapec*, *Kapcová*, *Kapecová*, *Okapec*, *Okapcová* sa nachádzajú len v okresoch Banská Bystrica, Bratislava a Piešťany.

Napriek tomu, že kapce neboli vysokou obuvou, aj ich vrchná časť sa označovala slovom *sára*. V kartotéke slovenských nárečí, z ktorej sa pripravujú podklady pre SSN, v hesle *sára* sa uvádzajú tieto významy: 1. horná časť čižmy; 2. súčasť konského postroja; 3. peňaženka; 4. kukuričné steblo (v oblasti Lučenec, Rimavská Sobota). K tomu sú aj zdrobnené tvary *sárka*, *sárička*, najmä k 1. významu. Preto by sme chceli v tomto sémantickom hniezde spomenúť aj priezvisko *Sára*, ktoré bolo motivované týmto podstatným menom. Ak máme na mysli metaforické označenie vlastnosti človeka (jeho vzrast), pri pomenovaní *Sára* ide o opačnú motiváciu ako pri vlastnom mene *Kapec*. *Sára* (najmä) na čižme je vyššia, preto aj meno *Sára* označovalo človeka vyššieho (a štíhlejšieho) vzrastu. V súčasnosti na Slovensku je zaznamenaných 24 nositeľov priezviska *Sára*, v registri obyvateľov je evidovaných 30 nositeľiek priezviska *Sárová*. Priezvisko *Sára* je najznámejšie z histórie, pretože Ladislav Sára bol hlásateľom Slobodného slovenského vysielateľa počas Slovenského národného povstania. Zaujímavosťou je, že otec Ladislava Sáru bol obuvníkom. Nositelia tohto priezviska žijú v okresoch Brezno a Banská Bystrica.

Do oblasti obuvi patria aj pomenovania spodnej časti obuvi – *podrážka*, *podošva*. V pripravovanom druhom diele SSN má apelatívum *podošva* celkovo 13 významov – napr. 1. hrubá vrstva kože, gumy, súkna na spodku obuvi; 2. spodná časť nohy; 3. stupaj, stopa; 4. súčasť vinohradníckeho preša atď. *Podošvica*, *podošvička* i *podošievka* označujú nielen malú podošvu, ale aj kožu na podrážky. V súčasnosti sme zaznamenali na Slovensku len výskyt priezviska *Podrážka* (10 nositeľov) a *Podrážková* (9 nositeľiek) – títo obyvatelia žijú v okresoch Banská Bystrica a Brezno. V databáze sú registrovaní aj nositelia priezviska *Podraská*, *Podraský*. Tieto priezviská však môžu súvisieť s pôvodným tvarom *Podhradský*. Priezviská typu *Okapok*, *Podošva*, *Podošvica* sme nezaznamenali. Napriek tomu nie je vylúčené, že v minulosti mohlo na Slovensku existovať aj priezvisko *Podošva*, *Podošvica*, *Okapok*.

Práve v súvislosti s evidenciou žijúcich obyvateľov by bolo vhodné uvažovať aj o súpise historických mien na Slovensku. Otvára sa tak možnosť spracovania nielen slovenskej synchronnej, ale aj diachrónnej antroponymie. Takmer dokončený Historický slovník slovenského jazyka, ktorý zachytáva historickú apelatívnu slovnú zásobu, nám môže byť vhodnou motiváciou.

LITERATÚRA

FELIXOVÁ, Iveta: Načo si mi, načo, muoj šuhajko ňíski. In: Zo studnice rodnej reči. Red. K. Balleková – M. Smatana. 1. vyd. Bratislava: Veda 2005, s. 137 – 141. ISBN 80-224-0870-0.

Informácie z Ministerstva vnútra SR – Registra obyvateľov SR 3. 3. 2006. Osobná korešpondencia. List č. p. RE-25-154/2006.

KRŠKO, Jaromír: Vplyv pohanstva a kresťanstva na formu vlastných mien našich predkov. In: Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5. – 6. 2. 2003 v Banskej Bystrici. Bratislava: Chronos 2004, s. 211 – 216.

MAJTÁN, Milan: O slovenských priezviskách. In: Kultúra slova, 2005, roč. 39, č. 3, s. 158 – 162; č. 4, s. 232 – 237; č. 5, s. 275 – 284; č. 6, s. 352 – 362.

Slovenský biografický slovník. V. zväzok (R – Š). Red. A. Maťovčík. 1. vyd. Martin: Matica slovenská 1992. 560 s. ISBN 80-7090-216-7.

Slovník slovenských nářečí. I. díl (A – K). Red. I. Rípka. 1. vyd. Bratislava: Veda 1994. 933 s. ISBN 80-224-0183-8.

Znova o názvoch miesta s príponou -sko (Bratislavsko, Prešovsko)

LADISLAV BARTKO

S typom názvov uvedených v titulku tohto príspevku sa v našej jazykovej praxi – prevažne v písaných publicistických textoch – sporadicky stretávame už dávnejšie (najmä od obdobia najväčšieho vplyvu češtiny na spisovnú slovenčinu v medzivojnových rokoch). Nikdy však hlbšie neprenikol do jazykového systému slovenčiny. Objavuje sa – viac-menej náhodne a len pri malej časti používateľov spisovného jazyka – len na jeho periférii. Vo svojich zriedkavých návratoch však prejavuje mimoriadnu vytrvalosť.

Ďalší z opakovaných návratov tohto typu názvov do verejnej jazykovej komunikácie, ktorý zaznamenávame v ostatnom čase, sa však z uvedenej charakteristiky trochu vymyká. Zdá sa, že tentoraz tu už nejde o náhodu, o zriedkavé použitie nezvyčajného jazykového prostriedku pod vplyvom nezvyčajných okolností, ale o výsledok vedomého zámeru kohosi nájsť a vydobyť mu v spisovnej slovenčine pevné a trvalé miesto. Možno tak usudzovať najmä podľa spôsobu, akým sa „ponúka“ do pozornosti širokej slovenskej kultúrnej verejnosti.